

УДК 656.2 (092)

Роль В. С. Тимонова у розв'язанні комплексних проблем взаємодії дорожнього, річкового і морського транспорту / Л. М. Соловйова // Вісник НТУ «ХП». Серія : Історія науки і техніки. – Харків : НТУ «ХП». – 2012. - № 42(948). – С. 137 – 143.

В статтю освещена роль В. Е. Тимонова в решении комплексных проблем взаимодействия дорожного, речного и морского транспорта.

Ключевые слова: В. Е. Тимонов, железнодорожный транспорт, морской транспорт, порт, строительство, портовые сооружения

The article highlights the V. E. Timonov's role in the solution the complex problems of interaction of road, river and sea transport.

Keywords: V. E. Timonov, railroad transport, marine transport, port, constructing, port facilities.

Надійшла до редакції 13.03.2012

УДК: 929; 069.5

І. Я. ТРУСКАВЕЦЬКА, аспірантка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

ДІЯЛЬНІСТЬ Й. К. ПАЧОСЬКОГО І ХЕРСОНСЬКОГО ЗЕМСТВА ПО ЗАСНУВАННЮ ПРИРОДНИЧО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

В статті висвітлюється діяльність Й. К. Пачоського і Херсонського земства по заснуванню природничо-історичного музею на півдні України, а також розкриті причини створення і його особливості.

Ключові слова: Й. К. Пачоський, Херсонське земство, природничо-історичний музей, ентомологічний кабінет, сільське господарство

Кожна історична епоха, як правило, висуває свої форми організації процесу пізнання навколишньої дійсності. Діалектика їх становлення є однією з складових історії науки. У перебігу тих чи інших наукових та культурологічних процесів важливу роль завжди відігравала і музейна справа. Необхідність відтворення об'єктивної історичної картини природознавчих досліджень в Україні, процесу виникнення діяльності природничо-історичного музею Півдня України, історико-наукового аналізу та його внеску у розвиток вітчизняного природознавства (як теоретичного, так і практичного) зумовлює актуальність даного дослідження. Актуальність даної теми зумовлена також тим значенням, яке надається проблемам місцевого самоврядування, його взаємовідносинам з організаціями регіону. Історичний досвід, набутий в Україні з цього питання, на прикладі взаємовідносин з природничо-історичним музеєм Херсонського земства є корисним і в сучасності.

© Трускавецька І. Я., 2012

Мета нашого дослідження полягає у вивченні особливостей науково-організаційної та просвітницької діяльності Й. К. Пачоського і Херсонського земства по заснуванню природничо-історичного музею.

Відповідно до поставленої мети, були визначені наступні *завдання*: розкрити причини створення природничо-історичного музею і дослідити його особливості; висвітлити науково-просвітницьку та популяризаторську діяльність Й. К. Пачоського і Херсонського земства по заснуванню природничо-історичного музею на півдні України.

Реконструкція наукового життя в Україні кінець XIX початок XX століття була б неповною без окреслення ролі, надбань та внеску таких його представників, як Йосип Конрадович Пачоський. Хоча ім'я його відоме лише вузьким фахівцям, але спадок, яке залишив він людству – безцінне.

Йосип Конрадович на Херсонщині прожив 26 років (1897-1923). Кращі наукові праці створені ним саме там. Постійні відвідини Асканія-Нова, спостереження за розвитком флори, численні екскурсії по всій території Херсонської губернії, справедливо створили Пачоському славу видатного знавця природи, насамперед флори і рослинності півдня Росії. До приїзду в Херсон він уже був визнаним вченим, відомим у наукових колах як нашої країни, так і за кордоном. Йосип Конрадович користувався повагою, як дослідник і швидко знайшов спільну мову з інтелігенцією міста [8, с. 3].

Перед Й. К. Пачоським було поставлено завдання, основним змістом якого було: знайти засоби боротьби із комахами, шкідливими для сільського господарства, та вивчення їх з метою збереження інтересів сільського господарства, яке щорічно потерпало від шкідників [4, с. 11]. Приступивши до виконання своїх обов'язків, Й. К. Пачоський зрозумів, що поставлене перед ним завдання надто вузьке. Його не задовольняло, що він повинен був тільки оберігати рослинність від комах-шкідників [6, с. 15]. Він мислив більш глобально. У зв'язку з цим, учений висвітлив ще одну проблему, про яку повідомив Управу. Суть питання полягала у розширенні обов'язків практичного ентомолога. Він прагнув: 1) займатись охороною друзів сільського господарства; 2) боротись не лише з комахами-шкідниками, але й з шкідниками тваринами, а також паразитними грибками. Саме тоді стало зрозуміло, що назва “губернський ентомолог” не зовсім точна і що більш вдалою була б назва “губернський натураліст” [9, с. 86]. Як виявилось пізніше, ще за чотири роки до виникнення питання про створення музею, Йосип Конрадович усвідомив, що вузькою ентомологією він обійтись не зможе. Пачоський не бачив сенсу у вивченні всього, що має тісний зв'язок з так званою практичною ентомологією, попередньо не вивчивши життя природи, взагалі у даній місцевості [9, с. 90].

Так, як на час призначення Пачоського на посаду ентомолога (1897), у Херсоні при губернській управі не існувало жодної колекції комах, ні спеціальної бібліотеки, то у молодого науковця зародилась ідея створення ентомологічного кабінету.

Для більш детального ознайомлення з облаштуванням ентомологічного кабінету, Йосип Конрадович у 1898 році відвідав ентомологічний кабінет Таврійської губернії, де керував видатний ентомолог, поляк за походженням – С. А. Мокржецький, котрий своєю невтомною працею створив природничо-історичний музей. Впродовж року поїздки Пачоського до Сімферополя були досить активними, з метою створення ентомологічного кабінету у Херсоні. Повернувшись з відрядження вчений прийшов до такого висновку: *“более правильная постановка вопроса о вредителях сельского хозяйства необходимо требует тщательного изучения деятельности птиц, что достигается легче всего исследованием содержимого желудков”* [12, с. 35]. На підставі зроблених висновків у губерньського земського ентомолога визріває ідея створення певної науково-практичної структури, спочатку в виді ентомологічного кабінету.

Оскільки Херсонське земство надавало кошти на утримання Одеської ентомологічної комісії, то після ліквідації її майно стало надалі основою ентомологічного кабінету у Херсоні. Колекції ентомологічної комісії з Одеси прибули з навігацією навесні 1898 року. Вони були зроблені дуже добротно і займали 181 шухляди у 5 шафах. Крім того, було отримано 57 шухляд із дублетних матеріалів, які були ретельно складені, знаходилися у доброму стані, але мали тільки навчальне значення (не наукове) через те, що на етикетках були позначені лише назви екземплярів і не вказано місце збирання.

Крім гербарію були отримані зразки пошкоджень різних рослин (здебільшого винограду і тютюну), 2 старих мікроскопи, деяке приладдя, інструменти та бібліотека, що складалася з 381 твору [10, с. 260].

В управі на той час не було приміщення навіть для колекцій і бібліотеки, отриманих з Одеси. Й. К. Пачоський цим дуже зацікавився і це було ще одним поштовхом для того щоб створити музей природи, він поклопотався перед міською управою, щоб допомогли розмістити дані колекції. Тимчасово все майно ентомологічного кабінету розмістили в сільськогосподарському відділенні управи, що знаходилось в невеликій кімнаті і в ній розташовувалося п'ять чоловік. Звичайно ж, такий стан справи явно не влаштувало ні управу, ні ентомолога, тому що з самого початку плани були досить великі, і Пачоський планував відразу організувати все на науковій основі. Він вважав, що кабінет повинен розміщуватися принаймні в трьох-чотирьох кімнатах.

За думкою Й. К. Пачоського колекції повинні знаходитися в окремій кімнаті, щоб уникнути запилення експонатів. Крім того, ставні в цій кімнаті повинні бути закриті, для усунення шкідливої дії світла на препарати. Друга кімната повинна служити для *“...воспитывания животных, с целью изучения их в живом состоянии, в обстановке, приближающейся к естественной”*;

третя – необхідна для препарування. Врешті, четверта потрібна для мікроскопічних досліджень, розміщення бібліотеки і загалом для наукової розробки матеріалу [1, с. 7].

З'єднувати ці кімнати, на думку ентомолога, ні в якому разі не можна. Тому на зборах природодослідників, було прийняте рішення: «...найняти для ентомологічного кабінету приміщення в місті (поки не буде зроблена спеціальна прибудова при управі)...» [1, с. 3].

На витрати по організації ентомологічного кабінету, земською управою в 1899 р., було виділено 1000 руб. (включаючи заробітну плату ентомологу і його помічнику, сторожу та поточні витрати) – як зразок також бралися відповідні витрати Таврійської губернії [2, с. 186]. Основною проблемою кабінету, яка стала традиційною на протязі наступних 6 років), було приміщення, яке не відповідало своєму призначенню через недостатню площу для розташування обладнання, меблів, бібліотеки і колекцій, які постійно збільшувалися. Так, спочатку, на засіданні 9 жовтня 1902 р. передбачалося розширити флігель, де розташовувався ентомологічний кабінет, але губернська управа вирішила об'єднати музей з бібліотекою та архівом. Йосипу Конрадовичу не сподобалась ця ідея, тому він відмовився від цього проекту і вирішив будувати спеціальне приміщення [2, с. 187].

Ідея заснування природничо-історичного музею на Херсонщині пробивала шлях через різні форми її здійснення. Величезною заслугою Й. К. Пачоського, при матеріальній підтримці повітового земства було заснування і становлення Природничо-історичного музею Херсонського губерньського земства, який був створений на базі Ентомологічного кабінету, та почав самостійне життя з 29 січня 1906 р. в Херсоні по вулиці Вітовського (нині вул. Горького, 5), а з 1963 року, музей існує під сучасною назвою «Херсонський обласний краєзнавчий музей».

Він складався з колекцій по орнітології, зоології, ботаніці, мінералогії і зразків ґрунтів. Сюди входили колекції ссавців і птахів (148 екз.), зібрані О. О. Браунером; колекції Ф. Е. Фальц-Фейна, пожертвовані ним з зоологічного саду Асканія-Нова; риб (58 екземплярів), гербарій (686 видів), зібраний І. З. Рябковим і зразки ґрунтів (79 зразків), зібрані студентом В. В. Топоровим [10, с. 120]. Музей став центром, в який зі всієї губернії поступали гербарії, зоологічні і мінералогічні колекції. Колекції природничо-історичного музею безперервно поповнювалися зборами самого Пачоського, а також надходженнями від установ і окремих осіб – мисливців, риболовів і сільських господарів та від відомих вчених краєзнавців – А. А. Браунера, І. З. Рябкова, В. В. Топорова та ін. Музей обмінювався дублетами своїх колекцій з іншими науковими і навчальними установами. Колекції Херсонського музею представляли велику цінність, свого часу їх використовували відомі учені – А. К. Мордвилко, Н. В. Цингер (професор Ново-Олександрійського сільськогосподарського інституту), Я. В. Яцентковський, А. А. Браунер, А. А. Сапегин та інші [10, с. 13].

Пачоський підтримував тісний зв'язок із зоологічним відділом Академії наук в Петербурзі, відправляв туди колекції для їх визначення, а відтак музей поступово ставав відомим науковим центром півдня Росії.

У Херсонському природничо-історичному музеї вивчення орнітофауни переслідувало в першу чергу практичні цілі, пов'язані з захистом рослин від шкідників. Увага в цих дослідженнях зверталася на виявлення того “асортименту їжі”, які давав підстави зробити висновок щодо корисності чи шкідливості того чи іншого птаха для сільського господарства.

Подальша його діяльність була тісно пов'язана з питаннями прикладної науки, важливими для розвитку краю. Зібрання й експозиційне обладнання музею у 1907 році мали такий вигляд: чучел 86 видів, шкурок 38 видів, у формаліні 56 видів, пташиних яєць 239 шт., 63 видів, плазунів і земноводних – 50 екз. 20 видів. Риб – тих, що були визначені й експонували 96 екземплярів. До колекцій комах, що займали 7 шаф і 6 вітрин входили: а) колекція шкідливих комах; б) загальна колекція комах: *Жуки*, *Перетинчастокрилі*, *Двокрилі*, *Ситчастокрилі*, *Прямокрилі*, *Напівтвердокрилі* та інші; в) окремі стадії розвитку комах у банках і пробірках, близько 400 номерів (у тому числі деяка кількість нижчих тварин та багато павукоподібних); г) колекція метеликів; д) гербарій місцевої флори, гербарій грибів під назвою «Грибные болезни культурных и дикорастущих растений» складений А. А. Ячевським – вміщував 70 видів; д) колекція насіння дикозростаючих рослин – 472 визначених види, які розміщувалися у скляних циліндрах [1, с. 4-6].

Майже з самого заснування музею спільно з Й. К. Пачоським працював препаратором Т. І. Барей, досвідчений і освічений натураліст, який до того протягом багатьох років збирав орнітологічні колекції в Азії. Це був цінний помічник в тій великій роботі, яку повинен був виконати музей. Він також багато їздив по Херсонській губернії, збираючи матеріал для поповнення музею.

У музеї працювала також і молодь. Пачоський навчав початкуючих працівників техніці і методиці лабораторної роботи і польових досліджень. Професор Люблінського університету і голова Польського ентомологічного суспільства Костянтин Вацлавович Стравинський працював у Пачоського в Херсонському музеї, ще будучи гімназистом, а потім студентом (1910 – 1916); вони спільно здійснювали екскурсії, збираючи рослини і комах, і часто їздили на полювання [2, с. 191].

При музеї була створена бібліотека, яка постійно поповнювалася книгами і журналами і складалася з 1569 творів і 154 номерів періодичних видань. Ця література лише частково була придбана за гроші, (взагалі у 1907 р. за книги і періодичку було сплачено 46 крб. 41 коп.) [5, с. 11]. Багато книг поступали від різних наукових установ, про що можна судити по щорічних

звітах Пачоського, та отримано у дарунок від вчених товариств та завідуючого музеєм.

Для популяризації відомостей про шкідливих комах краю, Пачоський писав статті, що друкувалися в газеті «Юг» і в «Известиях Елисаветградского сельского хозяйства», публікував загальнодоступні брошури, інструкції і т. д., а також виступав з доповідями на різних нарадах і з'їздах. Щорічно в «Збірці Херсонського земства» він публікував звіти про свою діяльність, займався він і складенням популярних брошур (наприклад «Наставление для борьбы со стеблевой сойкой», «Аленка мохнатая и борьба с нею», «Хлебный жук кузюка». Брошури друкувалися на гроші управи і призначалися для безкоштовного поширення серед місцевого населення. Одним із напрямків популяризації с/г знань (в першу чергу з питань боротьби зі шкідниками) було написання наочних посібників у вигляді плакатів (наприклад «Про златогузку»), тощо [3, с. 1].

Будучи чудовим мисливцем, Пачоський піклувався про те, щоб в музеї була як найповніше представлена фауна промислових птахів. І він і Барей були прекрасними препараторами-чучельщиками, про що можна судити по високих якостях зроблених ними чучел і тушок. У музеї до теперішнього часу збереглося майже все, що з такою любов'ю і знанням природи краю було зібрано Пачоським впродовж багатьох років.

Більшість експонатів музею були забезпечені етикетками за підписом Пачоського. Деякі колекції комах і тушки птахів зібрані і визначені Т. Бареем. Експонати музею повністю представляють флору і фауну Херсонського округу і Придніпров'я. Пачоський збирав колекції не тільки комах, але і хребетних тварин Херсонської губернії, а також мінералів; особливо з великим захопленням він збирав рослини всієї Херсонської губернії [11, с. 46].

Гордістю музею є гербарій, в основному зібраний і опрацьований Пачоським, що налічує 22000 гербарних листів. Він і зараз знаходиться у хорошому стані і представляє велику наукову цінність [7, с. 4]. Для наукових занять колекціями музею користувалися О. О. Браунер (риби) і Є. В. Яцентковський (жуки). Для збирання колекцій і дослідження сільськогосподарських шкідників Й. К. Пачоським були здійснені наступні експедиції: у лютому 1907р. – до Єлісаветградського повіту, у травні – до Олександрійського, Тираспільського та Ананьєвського повітів. Після кожних експедицій Пачоського, Херсонський природничо-історичний музей поповнювався новими колекціями і став своєрідним науково-практичним центром.

Становлення науково-просвітницької популяризаторської діяльності природничо-історичного музею сприяла позиція губернського земства, налаштована на практичне вивчення і використання природних багатств регіону і розвиток сільського господарства, через поширення с/г знань серед широких верст населення. Результати науково-просвітницької та

популяризаторської діяльності Пачоського, проведеної в музеї, мали як регіональний, так і в ряді випадків, державний рівень поширення. Оскільки цей регіон був житницею держави, то виникало багато питань, пов'язаних із захистом рослин, боротьбою зі шкідниками садівництва тощо, тому діяльність музею відігравала важливу роль у соціально-економічному та культурному житті Півдня України. Це пов'язано, насамперед, з тим, що існуюча система державних наукових та дослідницьких с/г установ на той час не забезпечувала повністю потреби сільського господарства.

На сьогоднішній день фонди і експозиції Херсонського обласного краєзнавчого музею розташовані у двох будівлях в історичному центрі міста за адресами: 1) вул. Леніна, 9 – головний корпус, тут знаходиться адміністрація музею, експозиції природознавчого та історичних (історії краю до 1917 року) відділів, виставкові зали, головне фондосховище; 2) вул. Горького, 5 – корпус природознавчого відділу, побудований у 1906 році як будівля Природничо-історичного музею Херсонського земства. Тут розташовані: експозиція «Мешканці світового океану», де можна побачити один з найбільших музейних предметів України – 30-метровий скелет синього кита, виставка «Рідкісні та зникаючі види тварин», а також виставка «Водні багатства Херсонщини», що ще будується. В його структурі – історико-меморіальна кімната Пачоського, в якій відтворено київський, херсонський, польський періоди життя та наукової діяльності, фондові приміщення природознавчого відділу. Меморіальна кімната Пачоського є базою для наукових розробок. До музею звертається багато аспірантів з метою вивчення наукових робіт Пачоського, його величезного гербарію, ентомологічних колекцій. Тобто всі наукові надбання Пачоського не забуті, не лежать мертвим вантажем у шафах, а постійно задіяні. Сучасні молоді вчені ними цікавляться і беруть за основу у своїх дослідженнях.

Підсумовуючи діяльність природничо-історичного музею Херсонського земства протягом перших років його існування ми бачимо, що він динамічно розвивався і вдосконалювався: поповнювалися колекції, проводилася фондова, наукова, науково-просвітницька та інші види роботи, розширювалися експозиційні площі тощо. Музей ставав все помітнішим явищем у науковому, освітянському та культурному житті Херсона й губернії і величезна заслуга у цьому належала його невтомному фундатору Й. К. Пачоському.

Сьогодні музей є науковим консультативно-методичним центром з питань краєзнавства і організації музеїв.

Список літератури: 1. Пузанов И. И. Выдающийся натуралист Пачоский [1864 – 1942]. / И. И. Пузанов, Т. М. Гольд. – М. : Наука, 1965. – 86 с. 2. Пачоский И. К. Обзор врагов сельского хозяйства Херсонской губернии и отчет по естественноисторическому музею за 1906 – 1907 год / Йосиф Конрадович Пачоский. – Херсон : Типо-литограф. О. Д. Ходушиной, 1907. – 12 с. 3. Пачоский И. К. Обзор

врагов сельского хозяйства Херсонской губернии и отчет по естественноисторическому музею за 1908 – 1909 год / Йосиф Конрадович Пачоский. – Херсон : Типо-литограф. О. Д. Ходушиной, 1909. – 19 с.

4. *Сборник* Херсонского земства за 1898 г. – Херсон : типограф. О. Д. Ходушиной, 1898. – № 12. – С. 86–90.

5. *Сборник* Херсонского земства. 1903. – № 9. – Сентябрь. – Херсон : типограф. О. Д. Ходушиной, 1903. – 290 с.

6. *Сборник* Херсонского земства. 1898, № 2. Февраль. – Херсон : типограф. О. Д. Ходушиной, 1898. – 298 с.

7. *Дерюжина А.* Засновник Херсонського природничо-історичного музею / Алла Дерюжина // Вгору. – 2002. – 12 грудня. – С. 7.

8. *Пачоский И. К.* Автобиография и перечень научных работ. – Державний архів Херсонської області (ДАХО). – Ф. р 413. – Оп. 1. – Стр. 49. – Арк. 184-191.

9. *Пачоский И. К.* Обзор врагов сельского хозяйства Херсонской губернии и отчет по естественноисторическому музею за 1907 – 1908 год / Йосиф Конрадович Пачоский. – Херсон : Типо-литограф. О. Д. Ходушиной, 1908. – 12 с.

10. *Пачоский И. К.* К губернскому земскому собранию (Об естественно-историческом музее) // Юг. – 1902. – 29 сентября. – С. 1.

11. *Сборник* Херсонского земства. 1902. – № 9. – Сентябрь. – Херсон : типограф. О. Д. Ходушиной, 1902. – 300 с.

12. *Пачоский И. К.* Обзор врагов сельского хозяйства Херсонской губернии и отчет по естественноисторическому музею за 1909 – 1910 год / Йосиф Конрадович Пачоский. – Херсон: Типо-литограф. О. Д. Ходушиной, 1910. – 27 с.

УДК: 929; 069.5

Діяльність Й. К. Пачоского і Херсонського земства по заснуванню природничо-історичного музею (кінець XIX – початок XX ст.) / І. Я. Трускавецька // Вісник НТУ «ХП». Серія : Історія науки і техніки. – Харків : НТУ «ХП». – 2012. - № 42(948). – С. 143 – 150.

В статье освещается деятельность И. К. Пачоского и Херсонского земства по основанию естественно-исторического музея на юге Украины, а также раскрыты причины создания и его особенности.

Ключевые слова: И. К. Пачоский, Херсонское земство, естественно-исторический музей, энтомологический кабинет, сельское хозяйство

In the article lights up activity of I. K. Pachoskogo and Kherson zemstvo on basing of estestvenno-istoricheskogo museum on the south of Ukraine, and also reasons of creation and his feature are exposed.

Keywords: Pachoskiy, Kherson zemstvo, estestvenno-istoricheskiiy museum, entomological kab³net, agriculture

...

Надійшла до редколегії 21.10.11

УДК 656.2(06)

Н. В. УСТЯК, аспірант, Державний економіко-технологічний університет транспорту (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВАГОНОБУДУВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті викладена історія становлення та розвитку пасажирських і вантажних вагонів у Російській імперії. Наводяться основні характеристики вагонів і чисельність вагонного парку у різні періоди означеного часу.

Ключові слова: вагонобудування, пасажирські і вантажні вагони, Російська імперія

© Устяк Н. В., 2012